

STADENS ALLMÄNNA BYGGNADER.

Af den mångfald olika byggnader, som kräves för de skilda grenarna af kommunens mångskiftande verksamhet, äro de flesta närmare omtalade i detta arbetes olika afdelningar. Sålunda är här mer eller mindre utförligt redogjort för de stadens byggnader, som äro afsedda för polis och fångvård, för elementarundervisning, sjukvård och fattigvård, samt för vattenledningens, belysningsväsendets, brandväsendets och renhållningsverkets verksamhet, m. m. Dessutom äger staden en del andra byggnader, hvilka antingen alls icke eller ock blott i förbigående blifvit här omtalade. Dessa äro i främsta rummet de byggnader, som innesluta lokaler för stadens styrelse, såsom rådhuset, stadshuset och öfverståthållareämbetets hus, hvar till kommer öfverståthållarens boställe; vidare byggnader afsedda för befordran af olika arter af handel och samfärdsel, till hvilka kunna räknas börsen, tullhus och tullpaviljonger, våghus, auktionsverkets hus, saluhallar och saluskjul m. m., samt slutligen en del hygieniska inrättningar, såsom badsumpar, klosettbyggnader, karantänsstall o. s. v. I detta sammanhang bör ej lämnas oanmärkt, dels att staden dessutom äger ett stort antal hus, stadsregleringsfastigheter och andra, hvilka ej användas för kommunens egna ändamål, utan under närmaste uppsikt af en hyreskontrollant uthyras åt enskilda, dels att ett ej ringa antal lokaler måste för olika grenar af stadens verksamhet förhyras. Detta senare gäller särskildt stadsfullmäktige själfva och dem underlydande nämnder och styrelser, hvilka samtliga, utom gasverksstyrelsen, äro inhysta i förhyrda lägenheter, delvis rätt aflägsna från hvarandra, till ej ringa men för arbetets behöriga bedrifvande.

Angående de mera märkliga bland dem af stadens byggnader, hvilka ej annorstädes i detta arbete äro närmare beskrifna, har stadens byggnadskontor lämnat följande meddelanden:

Rådhuset.

Så vidt är känt, var Stockholms äldsta rådhus beläget vid Stortorget på samma plats, som det behöll omkring fem århundraden, ehuru flera gånger

härjadt af eldsvådor; det återuppfördes antagligen sista gången efter den brand, som 1458 förödde staden, hvarefter det kvarstod i mer än 300 år. Om dess utseende i äldre tider vet man endast, att det åt torget hade en utbyggnad, det s. k. burspråket, från hvilket exempelvis Kristian II år 1520 åskådade de på hans befallning utförda massmorden. Huru rådhuset såg ut på 1600- och 1700-talen kan man dock inhämta af nedanstående bild efter en handteckning i kungl. biblioteket.

Förutom alla de ämbetsrum byggnaden innehöll, funnos där äfven åtskilliga andra lokaler för vidt skilda ändamål. Så t. ex. på nedre botten

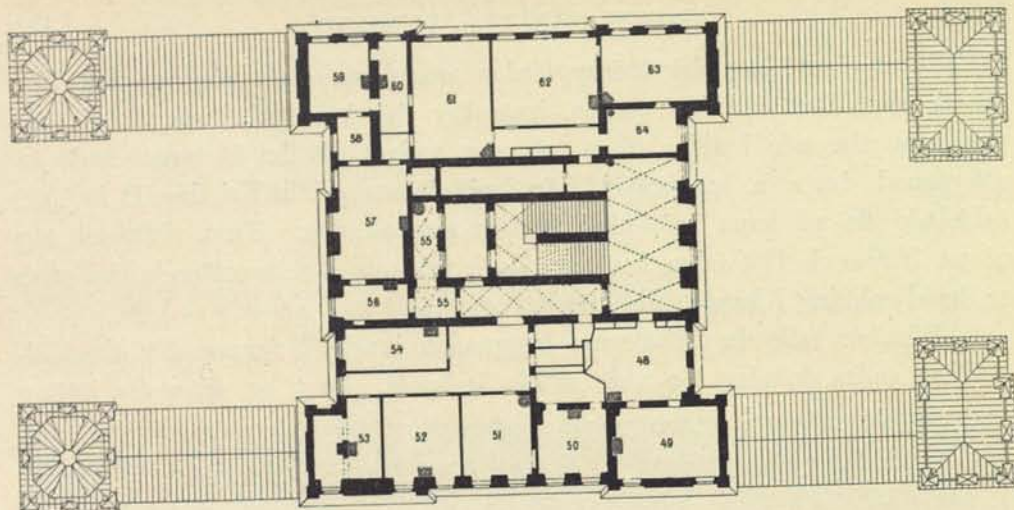

97. Gamla rådhuset.

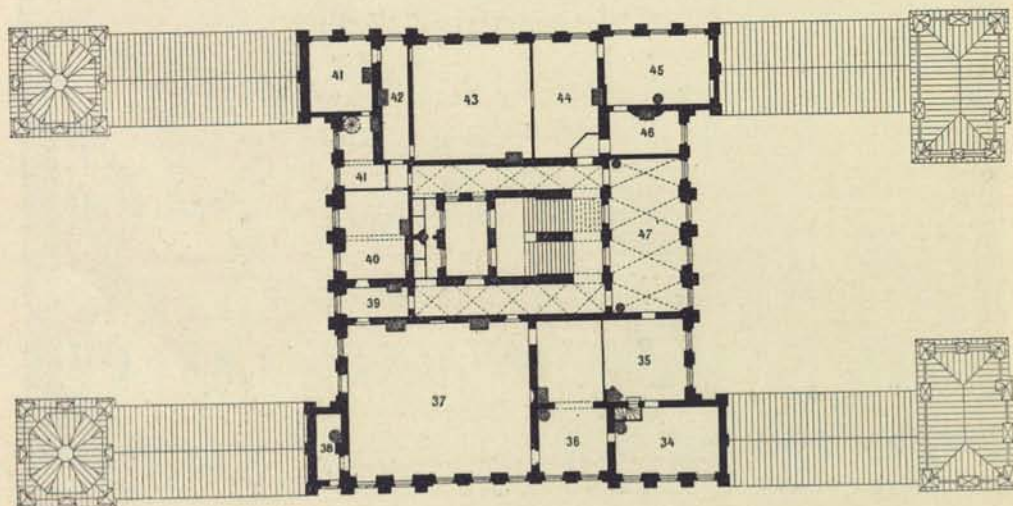
Efter en handteckning i K. Biblioteket.

corps de garde för såväl brand- som stadsvakten, jämte icke mindre än 8 arrestrum — ett par sådana funnos äfven i de öfre våningarna — benämnda Siskeburen, Loppan, Hvita märren, Hvita hästen (tortyrkammaren, där bekännelse utpinades af brottslingar), Gamla rådstugan, Tjufkällaren, Skottkammaren samt Nya kölden. Sydöstra hörnet upptogs af Stadskällaren. Tre trappor upp i nordöstra flygeln — egentligen ett annat stadens hus vid östra ändan af Storkyrkogården — var den fransk-lutherska kyrkan inrättad jämte tillhörande boställsrum för kyrkoherden samt franska skolmästaren.

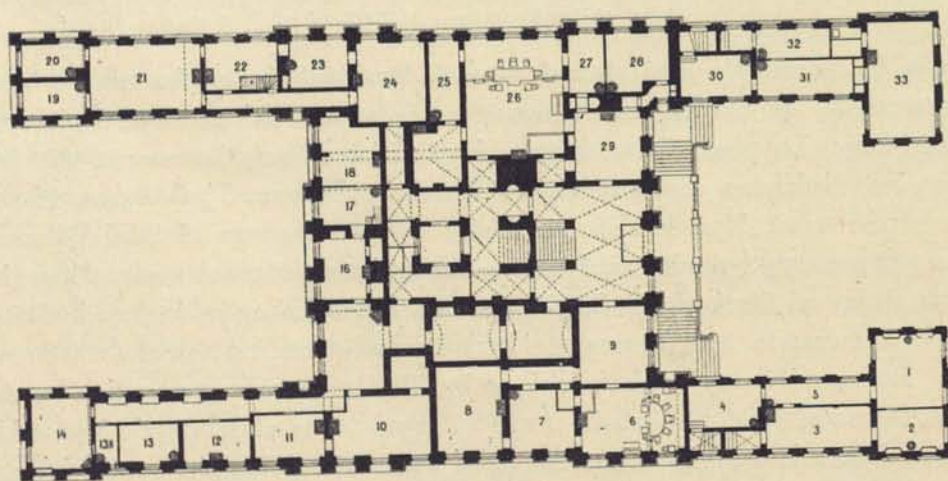
Redan 1695 ansågs detta rådhus bofälligt, men någon reparation kunde ej företagas af brist på medel. År 1728 upprättades af dåvarande stadsarkitekten JOHAN EBERHARD CARLBERG (född 1682, död 1773) förslag till husets förbättrande, då äfven afsågs att därmed förena börslokal. Hans projekt antogs likväl icke, hvarför ett nytt följande året af honom utarbetades, med

Våningen 2 trappor upp.

Våningen 1 trappa upp.

20 METER
Bottenvåningen.

98. Planer af rådhuset.

Förteckning öfver rummen i rådhuset.

Bottenvåningen:

- N:r 1—5. Aktuarietkontoret.
 1. Aktuariens rum.
 2. Rum för skrivare.
 3. > > vaktmästare.
 4. > > kanslist.
 5. Passage.
- N:r 6—9. Rådhusrättens femte afdelning.
 6. Sessionssal.
 7. Rum för parter.
 8. Expeditionsrum.
 9. Rum för vaktmästare.
- N:r 10—18. Förmyndarekammaren.
 10. Sessionssal.
 11, 12. Rum för notarier.
 13. Rum för kurator.
 13¹/₂. Toiletrum.
 14. Rum för sterbhusnotarier.
 15. > > vaktmästare.
 16. Kammarkontor.
 17. Revisorans rum.
 18. Kamrerarens rum.
- N:r 19—24. Rådhusrättens fjärde afdelning.
 19. Notarierum.
 20. Rådsmannens rum.
 21. Sessionssal.
 22. Rum för parter.
 23. Expeditionsrum.
 24. Rum för vaktmästare.
- N:r 25—29. Rådhusrättens sjette afdelning.
 25. Rum för notarier.
 26. Sessionssal.
 27. Rum för parter.
 28. Expeditionsrum.
 29. Rum för vaktmästare.
- N:r 30—33. Byggnadsnämndens lokal.
 30. Arkiv.
 31. Rum för parter.
 32. > > vaktmästare.
 33. Sessionssal.

Våningen 1 tr. upp:

- N:r 34—40. Magistraten och Rådhusrättens första afdelning.
 34. Stadsnotariernas rum.
 35. Kansli.
 36. Rum för vaktmästare.
 37. Sessionssal.
 38. Arkiv.
 39. Tambur.
 40. Borgmästarens rum.
- N:r 41—42. Arkivarietkontor.
 41. Arkivariens rum.
 42. Toiletrum.
- N:r 43—46. Rådhusrättens andra afdelning.
 43. Sessionssal.
 44. Rum för parter.
 45. Expeditionsrum.
 46. Rum för vaktmästare.
- N:r 47. Rum för fastighetsböckerna.

Våningen 2 tr. upp:

- N:r 48—64. Uppbördsverket.
 48. Förmak.
 49. Jakobs och Johannes församlingars upp-
 bördskontor.
 50. Nikolai och Kungsholms d:o d:o.
 51. Adolf Fredriks d:o d:o.
 52. Katarina d:o d:o.
 53. Arkiv.
 54. Maria församlings uppborrdskontor.
 55. Rum för vaktmästare.
 56. Revisorans rum.
 57. Kansli.
 58. Passage.
 59. Kamrerarens rum.
 60. Rum för stämpel.
 61. Kansli.
 62. Östermalms församlings uppborrdskontor.
 63. Klara d:o d:o.
 64. Förmak.

ritning till en prydlig byggnad i tre våningar med frontispis och klocktorn. Men ej heller denna plan kom till verkställighet.

Emellertid hade Stockholms stad 1730 af kungl. rådet greve Carl Bondes änka Maria Gustafva Gyllenstjerna för en summa af 220,000 daler kopparmynt inköpt det palats vid Riddarhustorget, hans fader riksskattmästaren greve Gustaf Bonde låtit uppföra genom den berömde arkitekten Jean de la Vallée. Denna ståtliga byggnad, afbildad i Dahlbergs praktverk »Suecia antiqua et hodierna» med de på hans tid ej utförda flyglarna åt södra sidan, skulle nu inredas till rådhus, och Carlberg anmodades att afgifva förslag till nämnda flyglar. Detta rönste samma öde som de förra han utarbetat — att icke blifva antaget.

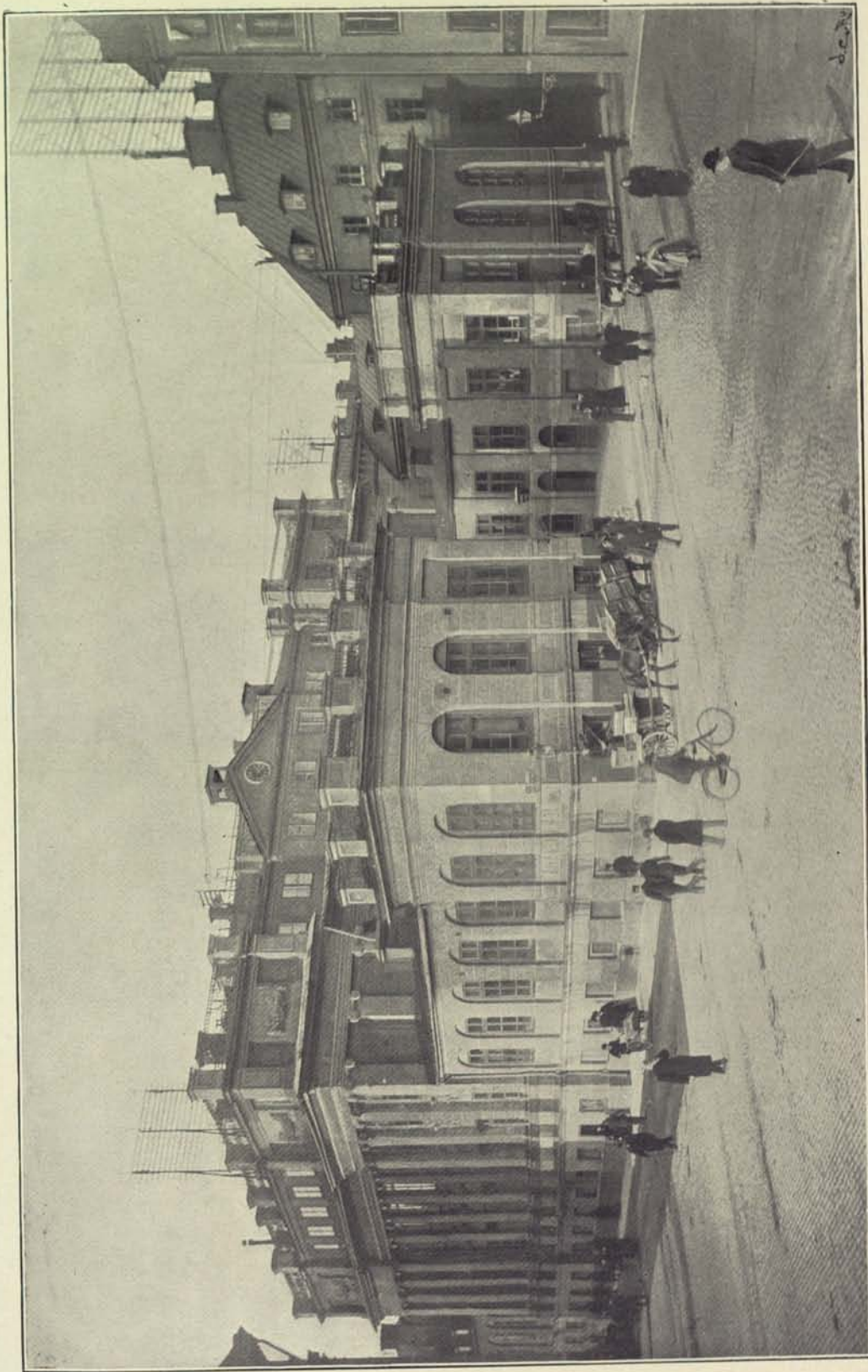
Under tiden hade likväl magistraten och stadens kollegier inflyttat i f. d. Bondeska palatset och därstädes haft sin första session den 7 februari 1731. Det gamla rådhuset begagnades därefter till samlingsrum för borgareståndet vid riksdagarna, till kämnersrätt, bokauktionskammare, uppborrdskontor, corps de garde, fängelser m. m.

Den 20 december 1753 härjades det nya rådhuset af en svår brand. Då meningarna hos stadens myndigheter voro delade, huruvida byggnaden borde åter uppföras eller nytt rådhus byggas på det gamlas plats vid Stortorget och därmed förena börsbyggnad, uttalade Carlberg i infordradt utlåtande den 5 januari 1754 som sin öfvertygelse, att det skulle blifva billigare att å nyo iståndsätta rådhuset vid Riddarhustorget och att i stället för de tillämnade flyglarna uppföra börsbyggnad på södra sidan. Då emellertid vederbörande synas hafva varit mest benägna för det förstnämnda alternativet, inkom stadsarkitekten den 11 i samma månad med begärd projektritning, ehuru han i sitt densamma bifogade memorial »ansåg denna rådhusbyggnad på Stortorget ganska betänklig att fastställa, sedan man har den förmån att äga ett så ansenligt rådhus både af härligare belägenhet och bättre inrättad byggnad, hvilken ifrån staden aldrig abalieneras bör; anhållande således på ämbetets vägnar det intet fastställas må, som är stridande emot anständig byggnad. I sådan händelse — tillägger han — föranlåtes jag, enligt H. K. Maj:ts ämbetet meddelte instruktion, på hög ort att anmäla.»

Äfven stadskamreraren P. Corall afgaf i samma fråga ett afstyrkande utlåtande.

Knappt ett par veckor efter det Carlberg framlagt det projekt, hvartill han sett sig nödd och tvungen, var han färdig med förslag till nya rådhusets iståndsättande efter branden, och arbetet därmed vidtog i maj ifrågasvarande år samt fortgick till slutet af december 1755, då det afslutades.

Den 10 februari 1754 hade Carlberg emellertid fått afämna förslag och ritning till de båda södra rådhusflyglarna sådana de ännu i dag befinnas. Där skulle inredas lokaler för stadens kämnersrätt, stadsvaktens corps de garde m. fl. ändamål. Ritningen blef af konungen gillad den 11 juli 1758

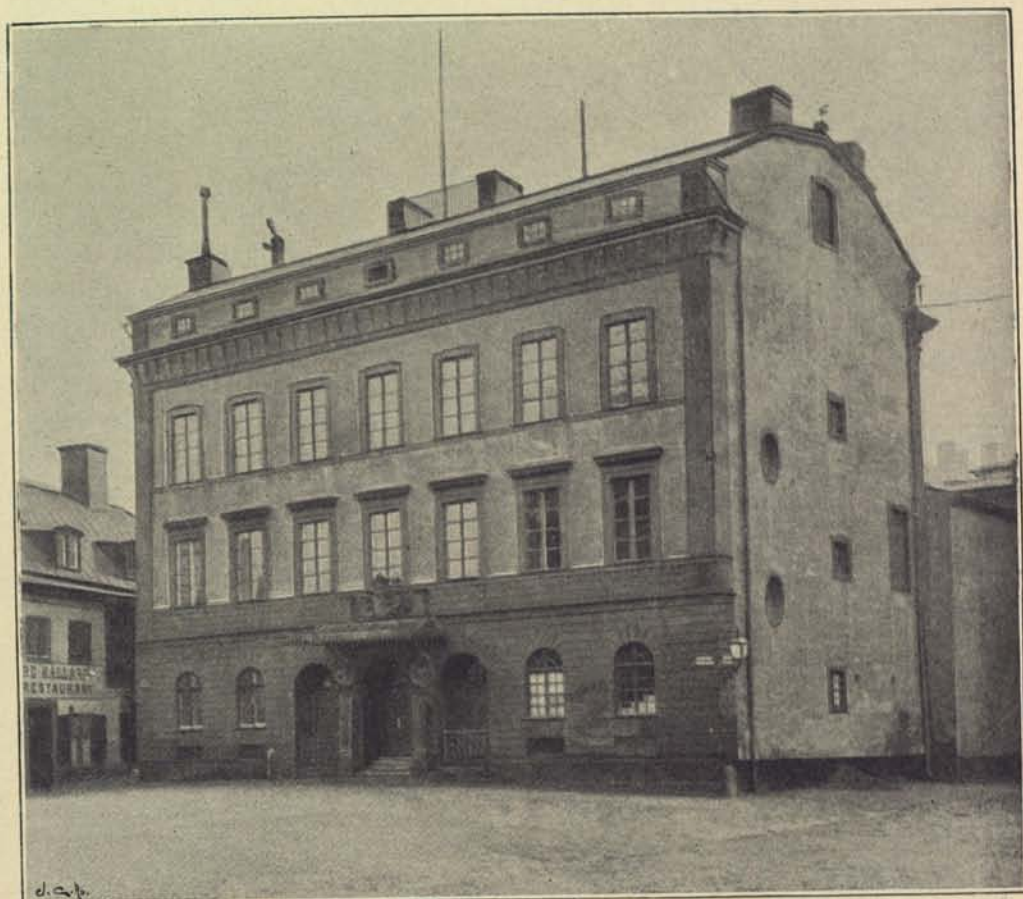

C. J. Gimberg fot.

99. Stockholms rådhus.

och flyglarna samma år uppförda. Det gamla rådhuset vid Stortorget nedrefs 1768.

Bland nuvarande rådhusets lokaler må särskildt erinras om magistratens stora och vackra sessionssal, prydd med Gustaf III:s bröstbild i marmor af Sergel, en gåfva till magistraten och borgerskapet af konungen själf 1790, porträtt i olja af hertig Karl af Södermanland och konung Karl XIV Johan, båda i kroppsstorlek, samt för öfrigt af Stockholms ståthållare ända från

C. J. G. fot.

100. Öfverståthållarehuset.

1600-talet, äfvensom en mängd vyer af hufvudstaden, de flesta utförda mellan 1770—80 af Johan Sevenbom. Bland forntida minnen förvaras här äfven stadens svärd och nycklar.

För närvarande äro de resp. rådhusrätterna inrymda i första och andra våningarna (3:e afdelningen befinner sig dock i stadshuset å Södermalm) samt i sydvästra flygeln. Uppbördsverket är beläget i 3:e våningen. Sydöstra flygeln upptages af byggnadsnämndens ämbetslägenheter.

Men f. d. Bondeska palatsets dagar torde nog numera vara räknade. Behovvet af Rådhusgrändens utvidgande föranleder inom ej alltför aflägsen

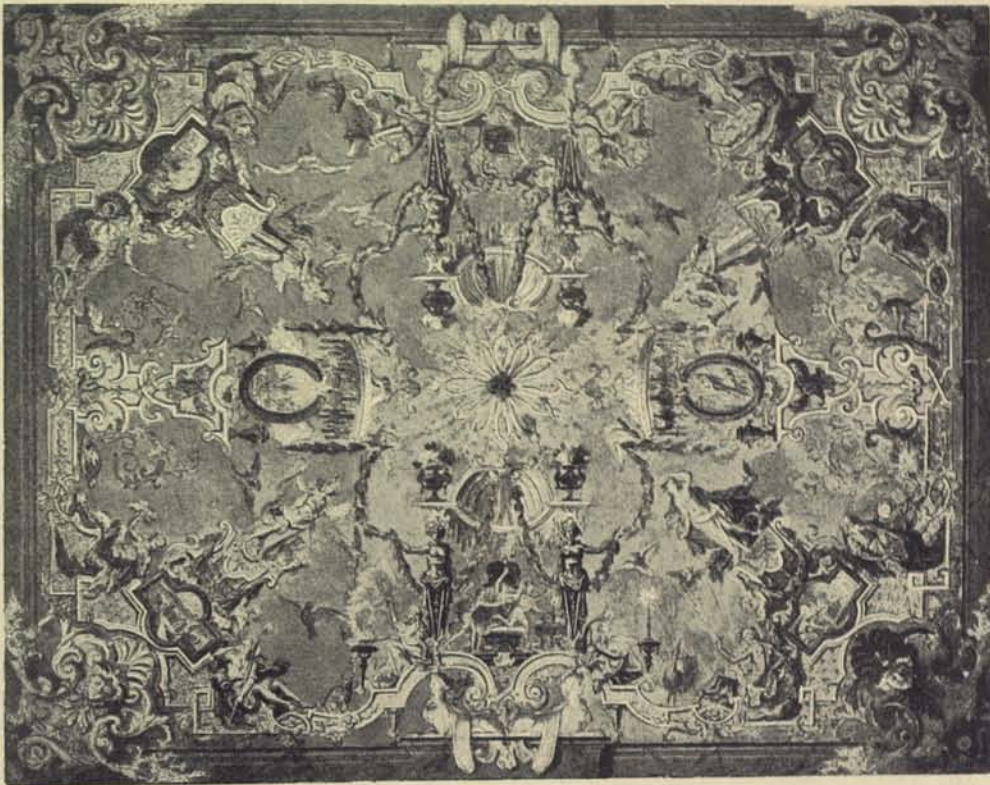
framtid en inkräktnig å tomtens område, som torde blifva ett hinder för byggnadens omordnande på fullt tillfredsställande sätt. Det alltjämt växande

B. Örling fot.

101. Öfverståthållarehusets gård.

krafvet på ökad utrymme och mera bekvämlighet för stadens ämbetslokaler lär vid sådant förhållande snart nog nödvändiggöra uppförandet på annan plats af en tidsenlig rådhusbyggnad.

102. Plafondmåningar i öfverståhållarehuset.

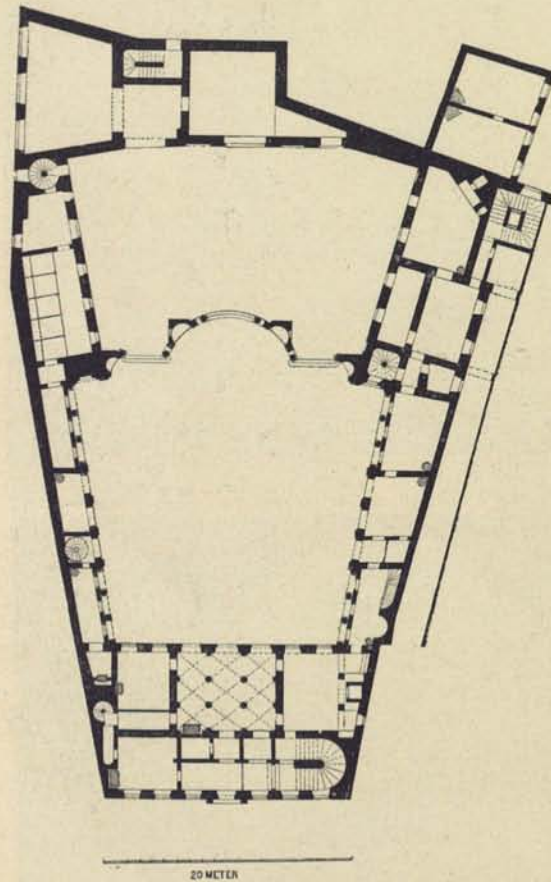
Öfverståthållarehuset.

Samtidigt med att den yngre NIKODEMUS TESSIN uppreste Sveriges ståtliga kungaborg och därmed gaf Stockholm dess i dubbel bemärkelse förnämsta palats, såg han sig om efter någon lämplig plats, där han kunde åt sig själf reda en boning. Och han nådde snart detta sitt önskningsmål. Den 11 september 1692 inköpte Tessin af fru Kristina Stropp, änka efter krigs-

kommissarien Joakim Stropp, för 25,600 daler kopparmynt hennes »emellan Slottsbacken och Köpmangatan östan för Bollhuset, i hörnet af Bollhusgränden» å fri och egen grund belägna tomter med därå varande åbyggnader.

Här, på ett jämförelsevis trångt och inskränkt område, uppförde Tessin en byggnad i ren, enkel stil, som ännu i dag utgör en prydnad för platsen och hvarifrån han till sin ögonfägnad kunde iakttaga huru hans storverk midt emot alltmera reste sig mot höjden.

Af det Tessinska huset äro i Dahlbergs »Suecia antiqua et hodierna» tre afbildningar intagna. Den första visar utseendet åt Slottsbacken, fullkomligt lika med dess nuvarande, med undantag däraf att de båda murarna, hvilka på framsidan inneslöto en förgård, sedan år 1793

103. Plan af öfverståthållarehuset.

äro borttagna. Den andra bilden återgifver det inre af byggnaden, sedt från trädgården och den tredje lämnar en utsikt åt den sistnämnda.

Äfven denna är ännu till det väsentliga bibehållen i ursprungligt skick. Den omgifves af kolonnader och afslutas i fonden af en bakbyggnad med en i dennas öfre våning på ett konstrikt sätt i förkortning anbragt pelargång, bildande ett illusoriskt perspektiv. Trädgården pryddes fordom af 12 statyer och byster, dels i marmor dels i koppar.

Festvåningen 2 trappor upp innehåller bl. a. åt gårdssidan tre större rum, af hvilka det intill Bollhusgränden vettande på sin tid var Nikodemus Tessins sängkammare, med präktiga på guldgrund af okänd mästare — tvifvels

utan någon af de för takmålningarna i det nya kungl. slottet inkallade fransmännen, möjligen Chauveau eller Fouquet — utförda plafondmålningar, båda graverade af den namnkunnige kopparstickaren Sébastien Le Clerc. För öfrigt prydas dessa rum af karakteristiska väggmålningar och panneauer.

Byggnaden såldes 1755 af riksrådet, grefve Carl Gustaf Tessin för 30,000 plåtar till borgmästaren G. Kjerrman, som afyttrade densamma åt staten för 50,000 samma mynt, hvarefter rikets ständer vid 1756 års riksdag skänkte huset åt hertig Karl. Sjutton år därefter förvärfvades det af Stockholms stad och inreddes till öfverståhållareboställe.

C. J. G. fot.

104. Börsen.

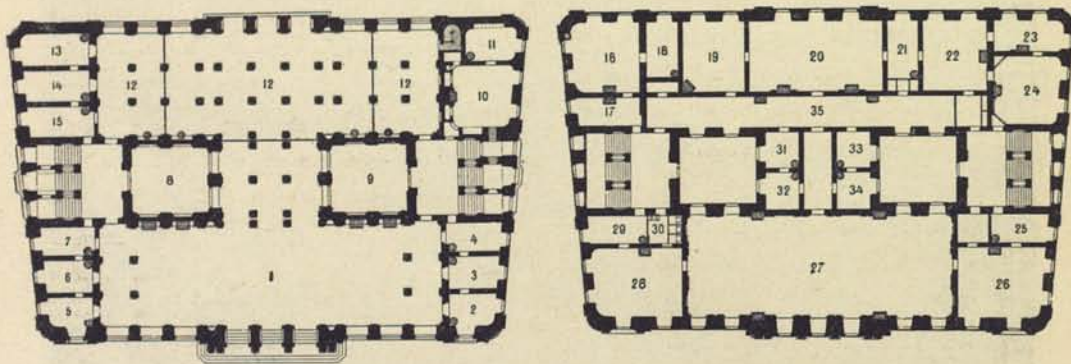
I stadens räkenskaper är f. d. Tessinska huset bokfördt till ett värde af 200,000 kronor.

Börsen.

Hufvudstadens köpmän saknade i forna tider förmånen af en samlingslokal för rådpläging i gemensamma angelägenheter. De fingo åtnöja sig med en plats i det fria och hade därtill utvalt Stortorget. Visserligen var redan den 10 maj 1661 beslut fattadt att »till Stadsens heder och nödtorfft» bygga en »ansenlig» börs vid Järntorget, men ingen verkställighet följde därpå. Först omkring 60 år senare kom ärendet att å nyo öfvervägas. 1728 och sedermera vid flera tillfällen utarbetade dåvarande stadsarkitekten Carl-

berg — såsom förut under redogörelsen för Rådhuset (sid. 131) blifvit omtaladt — olika förslag och ritningar till börsbyggnad. Sedan han den 18 februari 1754 ännu en gång framlagt infortrad dessein till sådan byggnad vid Stortorget jämte kostnadsförslag, lydande på, enligt hvad uppgifves, omkring 2 millioner daler kopparmynt, ingick staden till 1756 års riksdag med begäran att för anskaffande af de erforderliga dryga penningemedlen få under 20 år, eller till 1787 års slut, upptaga en särskild afgift för alla inkommande och utgående varor. Denna anhållan blef af kungl. maj:t beviljad den 9 februari 1757.

Likväl tyckes Carlbergs sistnämnda förslag ej i allo vunnit myndigheternas godkännande, ty ännu ett par dylika blefvo af honom utarbetade;

20 METER

Bottenvåningen.

20 METER

Våningen 1 tr. upp.

105. Planer af börsen.

- 1. Nedre börssalen.
- 2—7. Rum för mäklare.
- 8—9. Ljuskårdar.
- 10—11. Schweizerilokal.
- 12. Börsföreningens lokal.
- 13—15. Förvaringsrum.

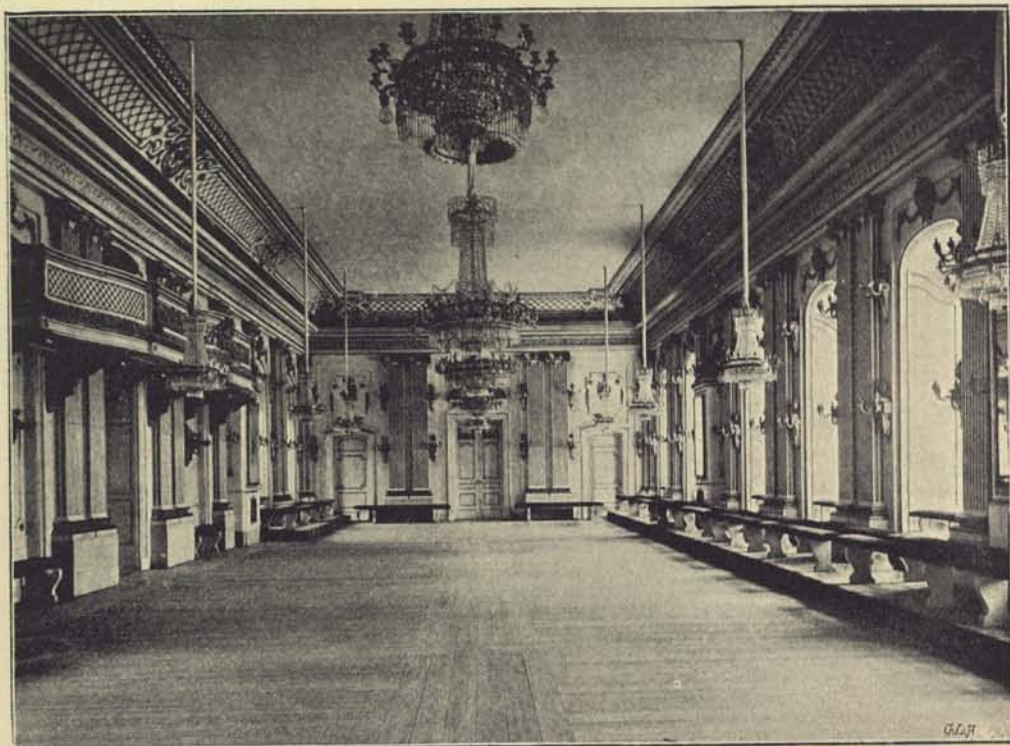
- 16—18. Kontorslokal. 19. Förmak.
- 20. Lilla börssalen.
- 21—24. Enskilda rum.
- 25. Tambur. 26. Salong.
- 27. Stora börssalen.
- 28. Femtio äldstes rum.
- 29. Tambur. 30. Toiletrum.
- 31—34. Enskilda rum.

det sista inlämnades till magistraten den 10 maj 1767. Men då hade den 85-åriga stadsarkitekten fått en medtäflare i den unge begåfvade »Byggnings-Conducteuren» ERIK PALMSTEDT (född 1742, död 1803), hvars nästan samtidigt ingifna ritning och projekt till börsbyggnad i stället blefvo antagna och den förra af konungen approberad den 26 februari 1768. Ungefär samtidigt företogs äfven nedrivandet af det gamla rådhuset. Vid grundgräfningen till den blifvande börsbyggnaden hopades nu så mycket sten och grus på Stortorget, att de handlande, i anseende till det därigenom alltmera inkräktade utrymmet, funno sig nödgade att förlägga sin samlingsplats till Tyska kyrkogården.

Det vidlyftiga byggnadsarbetet framskred långsamt, och till år 1772 hade man endast hunnit med nedre våningen. Då oaktadt den beviljade varu-

afgiften tillräckliga medel likväl saknades, ingåfvo vederbörande underdånig ansökan att få uppföra byggnaden till två våningars höjd i stället för de beslutade tre våningarna. Konungen lämnade därtill samtycke den 3 mars 1773, och sedan fortsattes företaget, under öfverinseende af öfverståthållaren, magistratens deputerade och bemedlingskommissionen, med mera raskhet, så att börshuset, till hufvudstadens fägnad och prydnad, tre år därefter stod färdigt.

Då emellertid de disponibla tillgångarna fortfarande ej ville förslå till betäckande af de enorma omkostnaderna — till 1773 års slut beräknades

C. J. G. fot.

106. Stora börssalen.

dessa till 1,091,694 daler 9 öre kopparmynt — blef, på därom framställd underdånig anhållan, den 29 april 1774 börsafgiften för varor förlängd på 50 år, sedan den till 1787 först bestämda tid gått till ända.

I byggnadens nedre våning finnes det stora samlingsrummet, vanligen kalladt nedre börssalen, med i sex nischer uppställda bröstbilder af öfverståthållarne Carl Sparre (i marmor af Sergel) och Samuel af Ugglas, af Jonas Alströmer samt af grosshandlarne Diedrichson, Asplund och Schartau. I samma våning äro äfven lokaler för Stockholms köpmannaförening — en vacker hvälfd pelarsal — och schweizeri, en återstod af den i forna tider mera betydande börskällaren.

Våningen en trappa upp innesluter utom ämbetslokaler för bemedlingskommissionen — handels- och sjöfartsnämnden är inlogerad i entre-

solen — den eleganta, i gustaviansk stil hållna, med hvitt och guld rikt ornerade stora börssalen. Här firar Svenska akademien allt ifrån dess stiftelse sina årshögtider, här sammankomma ock Stockholms stadsfullmäktige till öfverläggningar. Fordomdags höllos i denna sal äfven s. k. assembleer och nyårsbaler, förutom fester af åtskilliga ordenssällskaper, bland hvilka dock de flesta numera öfverflyttat till andra, i nyare tider tillkomna lokaler. Men ännu samlas i den nu mer än sekelgamla, på minnen rika börssalen de lysande samfunden Amaranthen, Innocencen och Par Bricole.

C. J. G. fot.

107. Stora tullhuset.

Stora tullhuset,

beläget vid Skeppsbron n:r 38 (kv. Argus nr 3), uppfördes, sedan det gamla packhuset år 1785 blifvit nedrifvet, efter ritningar af E. PALMSTEDT och utmärker sig genom en kraftig florentinsk byggnadsstil. Öfver den af två kolossala pelare omgifna portalen läses på en stentafla i gyllene inskrift: *Gustaf III:s sextonde regeringsår MDCCLXXXVIII*. Till utgångspunkt för denna tidsbestämning är taget det år, 1772, hvarifrån konungen räknade sin egentliga regeringstid.

Kostnaden för denna byggnads uppförande, hvartill, då Stockholms stad icke mäktade ensam åtaga sig densamma, på grund af kungl. brevet

den 18 februari 1788, kronan skulle deltaga med $\frac{3}{4}$ och staden med $\frac{1}{4}$, uppgick till 52,925 rdr 2 sk.

Byggnadens nedre våning upptages af packhuslokalen, där från utrikes orter ankommande varor undergå föreskrifven tullbehandling och den öfre våningen jämte entresolen är inredd till ämbetsrum för generaltullstyrelsen.

Såsom filialer till stora Packhuset vid Skeppsbron och inrättade på grund af hufvudstadens alltmera ökade handel och sjöfart må i korthet

C. J. G. fot.

108. Saluhallen å Hötorget.

omnämnas: *Tull- och packhuset å Blasiholmen* och *Tull- och packhuset i Stadsgården*.

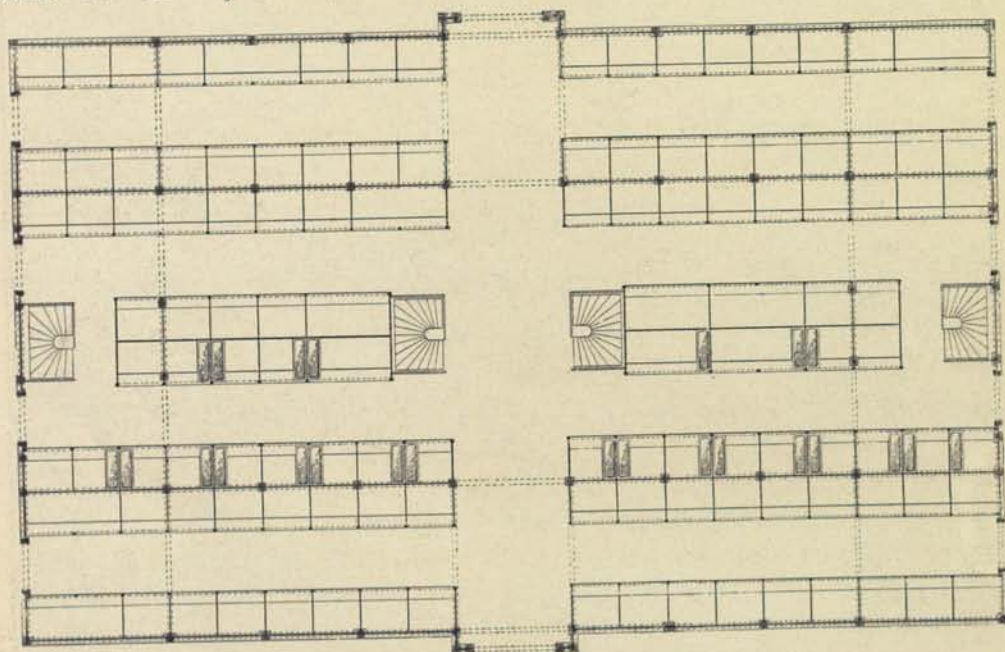
Båda — till yttre och inre anordning väsentligen lika — äro byggda af tegel och på entreprenad uppförda, det förra under åren 1875—1876, det senare 1888—1889.

Byggnaderna inrymma i sina resp. midtelpartier ett packhus samt på ömse sidor därom lokaler för tulltjänstemän och packhusinspektion, för packhuskarlar och tulluppsyningsmän, transito- och syremagasin, förrådsrum, rum för vaktmästare m. m.

Kostnaden för packhuset å Blasiholmen uppgick till 51,996 kronor 33 öre samt för packhuset i Stadsgården till 57,384 kronor 84 öre.

Saluhallen å Hötorget.

Behovvet af förbättrade anordningar å salutorgen, i samma mån som tillförseln alltmera ökades, nödvändiggjorde byggandet af särskilda paviljonger, där så väl de säljandes som den köpande allmänhetens bekvämlighet i flera hänseenden kunde tillgodoses. En sådan byggnad är ifrågavarande försäljningslokal, hvilken uppfördes under åren 1880—84. Till väggar och tak bestående af järnkonstruktioner, är hallen 50 meter lång och 31 meter bred, samt har en höjd af 6,3 meter till takfoten och 13 meter till taknocken.

109. Plan af saluhallen å Hötorget.

Den är afdelad genom en 6 meter bred tvärgång och fyra 3 meter breda gångar i längdriktningen samt står genom 4 trappor i förbindelse med de under jord varande källrarna, hvilka äro afsöndrade i lika många förvaringsrum som hallen innehåller saluplatser.

Dessa senares antal utgör 120, hvaraf 108 äro 2,5 meter breda och 2,3 meter djupa, samt 12 äga en bredd af 5 och ett djup af 2,3 meter.

Årliga hyresafkastningen uppgår f. n. till 55,858 kr. 33 öre med 465 kr. 49 öre i medeltal för hvarje plats.

Kostnaden för saluhallens uppförande har belöpt sig till 298,100 kr.